

Одеський національний університет імені І. І. Мечникова

(повне найменування вищого навчального закладу)

Філологічний факультет

(повне найменування інституту/факультету)

Кафедра загального і слов'янського мовознавства

(повна назва кафедри)

Дипломна робота

бакалавра

(освітньо-кваліфікаційний рівень)

на тему:

«Аксіологема *добро* в українській мові»

Виконала: студентка денної форми навчання
напряму підготовки 6.020303 Філологія
Андрєєва Наталія Дмитрівна

Керівник: к. філол. н., доц. Пейчева О. М.

Рецензент: старш. викл. Мінкевич Е. Е.

Рекомендовано до захисту:

Протокол засідання кафедри

№ 10 від 24 квітня 2016 р.

Завідувач кафедри

 проф. Войцева О. А.
(підпис)

Захищено на засіданні ЕК № 1

Протокол № 19 від 16.05. 2016 р.

Оцінка *задовільно* *E 100*
(за національною шкалою, шкалою ECTS, бали)

Голова ЕК

 проф. Ковалевська Т. Ю.
(підпис)

Одеса – 2016

780834

ЗМІСТ:

1. ВСТУП.....	3
2. РОЗДІЛ І. ТЕОРЕТИЧНІ ПОЛОЖЕННЯ ЛІНГВІСТИЧНОЇ АКСІОЛОГІЇ	
1.1. Аксиологія як наука про цінності.....	7
1.2. Мовна картина світу та аксіологічна прагмалінгвістика.....	11
1.3. Морально-етичні концепти як лінгвокультурні універсалії..	16
3. РОЗДІЛ 2. СТРУКТУРА ЗНАЧЕННЯ АКСІОЛОГЕМИ <i>ДОБРО</i> ТА ЇЇ МІСЦЕ В УКРАЇНСЬКІЙ ЛІНГВОКУЛЬТУРІ	
2.1. Семантична структура лексеми <i>добро</i> та похідних від неї....	21
2.2. Особливості лексико-семантичного поля <i>добро</i>	28
2.3. Поняття <i>добро</i> як культурний знак в українській картині світу.....	31
4. ВИСНОВКИ.....	36
5. СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ.....	40

ВСТУП

Сучасна українська мова як елемент національної ідеї зберігає духовні, історико-культурні надбання та цінності попередніх віків життя українського народу, примножуючи їх через контакти з іншими народами, виконує роль механізму соціальної спадковості. Осмислення мови як національно-культурного феномена, що відтворює менталітет народу і зберігає його глибокі національні традиції, є основним принципом сучасної лінгвістичної науки.

Дослідження соціокультурної самоідентифікації особистості засобами мови є досить актуальним, що зумовлено необхідністю національної консолідації і соціокультурного оновлення суспільства. Соціально орієнтована й культурна позиція окремої особистості грає вирішальну роль при оцінюванні. Саме тому вивчення аксіологічної лексики як мовного засобу соціокультурної ідентифікації можна вважати доцільним.

Важливим фрагментом будь-якої мовної картини світу є вербально оформлені ціннісні концепти, які впливають на думки та дії як індивідів, так і цілих народів. Зміст і місце цінностей у колективній свідомості суспільства можуть відрізнятися залежно від культури, набувати національних особливостей. Саме тому опис і аналіз вербально оформлених ціннісних концептів дозволяє зрозуміти основні риси національного менталітету.

Поняття “добро” є багатограним і складним явищем, що викликає інтерес у науковців різних галузей. У сучасних лінгвістичних дослідженнях вивчається зміст поняття “добро” (Н.Д.Арутюнова, В.І.Постовалова), аналізуються його об’єктивні та суб’єктивні оцінні параметри (О.М.Вольф, М.О.Дмитровська). *Добро* визначається як складова мовної картини світу (Т.А.Космеда), як оцінний компонент у семантичній структурі слова (Г.І.Приходько), як елемент семантичного простору оцінного тезауруса в різних мовах.

Добро є одним із загальнооцінних понять, що складають основу оцінного тезауруса мови, оскільки оцінка є обов’язковим компонентом

людської діяльності. Тлумачення *добра* як духовної основи суспільства є важливим елементом побудови ціннісної парадигми, адже в ній зосереджується практичний оцінний досвід людей, уявлення про цінності, норми поведінки, загальноприйняті стандарти й ідеали суспільства. У філософії *добро* тлумачиться як сукупність моральних дій і принципів поведінки окремого індивіда чи усього суспільства, які позитивно оцінюються.

Наше дослідження є спробою створити модель фрагменту української мовної картини світу, у якій вербалізуються інтерпретовані мовним соціумом етичні уявлення українців, представлені морально-етичними концептами. Такий підхід відповідає сучасним тенденціям антропоцентричного нелінійного пізнання світу і має на меті реконструювати моральну свідомість людини через її відображення в мові.

У зв'язку з вищевикладеним **актуальність** дипломної роботи визначається низкою факторів: по-перше, це те, що сьогодні на фоні зростання національної самосвідомості населення моральні цінності набувають високої соціальної значеннєвості, а концепт ДОБРО є базовою категорією етичної аксіології; по-друге, вивчення морально-етичних концептів є вкрай важливим для розбудови українського суспільства й успішної міжкультурної взаємодії у наш час, коли у світі співіснують дві суперечливі суспільні тенденції: тяжіння до глобалізації й прагнення зберегти національну самобутність.

Матеріалом дослідження слугували дані вибірка з словників української мови. Як джерело дослідження використано етимологічні, синонімічні, фразеологічні й тлумачні словники сучасної української, давньоруської та інших слов'янських мов, зокрема: “Етимологічний словник української мови”, “Этимологический словарь славянских языков: Праославянский лексический фонд” під ред. О. М. Трубачова, “Словник синонімів української мови” у 2-х тт., “Фразеологічний словник української

мови” у 2-х тт., “Словарь української мови” у 4-х тт. (упоряд. Б. Грінченко), “Словник української мови” в 11-и тт. та інші.

Головна **мета** роботи – проаналізувати семантичні особливості та аксіологічне значення лексеми *добро* як ключового морально-етичного і концепту.

Мета роботи зумовила конкретні **завдання**:

1. узагальнити наукові тлумачення понять «аксіологема» та «морально-етичний концепт»;
2. висвітлити співвідношення концептуальної та мовної картини світу;
3. висвітлити загальнофілософське та оцінне уявлення про поняття “добро” в українській лінгвокультурі;
4. дослідити семантичну структуру лексеми «добро» та похідних від неї;
5. описати лексико-семантичне поле з домінантою «добро» в українській мові;
6. проаналізувати аксіологічну маркованість досліджуваного концепту в українській мові.
7. з’ясувати особливості аксіологічної лексики сучасної української мови як засобу соціокультурної ідентифікації особистості.

Для досягнення поставленої мети і вирішення конкретних завдань застосовувався комплекс **методів та прийомів дослідження**. Для опису способів вираження поняття “добро” та узагальнення основних положень дослідження використовувався *описовий метод*; *компонентний аналіз* дозволив дослідити семантичну структуру одиниць лексико-семантичного поля *добро*; використано прийоми: *опозицій* - розгляд системних відношень між лексичними одиницями в полі, *семного аналізу словникових дефініцій* - спрямовано на виявлення збігу та розбіжностей у семантиці складників поля, *кількісного аналізу* - залучено для підрахунків лексем і сем у мові та

визначення обсягу семантичних компонентів одиниць поля, спільних з ядром.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами.

Роботу виконано в межах наукової теми кафедри загального та слов'янського мовознавства Одеського національного університету імені І. І. Мечникова “Дослідження лексико-граматичних аспектів слов'янського мовного простору”.

Робота складається зі Вступу, двох розділів, висносків та списку використаної літератури.

ВИСНОВКИ

Поняття *‘добро’*, належить до найважливіших категорій, які викликають особливий інтерес для дослідження національно-культурної специфіки певного етносу. Адже добро є однією з найвищих цінностей буття, з важливих моральних категорій. Поняттям *‘добро’*, оцінюються всі морально-позитивні явища дійсності, включаючи оцінку різних видів діяльності, поведінки, окремих учинків та особистих якостей індивіда. Тому загальнооцінні одиниці мають універсальний характер, оскільки репрезентують знання про загальну оцінку – добро.

Оцінка є своєрідним аксіологічним підсумком процесу пізнання й виражає ставлення людини до світу в цілому. Тому питання соціокультурної характеристики категорії оцінки є одним із найважливіших питань аксіології. Критерії оцінки залежать від норм суспільства і тісно пов’язані з його стереотипами. Аксіологічна шкала, на якій базується оцінка, включає два полюси «добре» – «погано».

Діалектичний підхід до поняття "добро" має містити в собі емпіричне добро (матеріальну умову життя) і метафізичне добро (духовну умову життя), їх протиставлення є виявом постійно наявного в культурі "суперництва" двох типів досвіду.

Поняття добра пов’язується також із діяльністю творення корисного і красивого. Добре — це те, що корисне для життя у всьому багатстві його проявів. Воно і є благо. Світ, що його формує людина, утворюється єдністю добра і зла.

Аналізуючи словникові статті, що пояснюють досліджувану лексему, можна зробити висновок, що явище “добро” набуло більш масштабного значення і на повсякденному рівні сприймається як звичайне. Наприклад, догляд людини, тим більше рідної, є моральним обов’язком кожного

громадянина, так само як виховання дітей, і розглядати цей приклад як прояв явища “добро” не актуально. Хоча в протилежній ситуації ми могли б стверджувати наявність явища “зло”. Подібні висновки ведуть до виникнення думки про трансформацію сприйняття концепту добра. Раніше дії або явища, що відповідали моральним нормам суспільства, вважалися добрими – і навпаки. У теперішній час дії, які не виходять за рамки етичних правил, є звичайними. Добрими називаються значні дії або явища, які перевищили норму в доброму розумінні, і навпаки.

Одиниці української мови на позначення поняття *добро* існують у лексико-семантичному полі як елементи системи, які перебувають в опозиціях і розрізняються завдяки диференційним семам.

Виявлені еквіполентні відношення між конститuentами поля дозволили визначити ідеографічні синоніми. Так, між одиницями *добродійний* та *доброчинний* існує опозиція тотожності. У системі української мови вони є абсолютними синонімами, оскільки мають однакову семантичну будову, а саме, містять тільки спільні семи ‘*користь*’, ‘*добро*’ і не мають різних сем.

На основі принципу безпосередніх / опосередкованих зв’язків та кількісного критерію до ядра поля відносимо одиниці мікрополів, які пов’язані з ключовою лексемою поля безпосередніми семантичними зв’язками та містять найбільшу кількість спільних сем з ядерною лексемою *добро*; до навколоядерної частини – належать одиниці, що містять найбільшу кількість спільних сем з лексемами ядерних мікрополів. Оскільки ключова лексема *добро* тлумачиться через одиниці *благо* і *задоволення*, а отже, демонструє з ними безпосередні семантичні зв’язки, це надає можливість віднести до ядра лексико-семантичного поля *добро* одиниці, які об’єднуються у мікрополя *благо* і *задоволення*. Кількість лексем ядерних мікрополів становить 30 лексем, 126 сем (35% спільних з ключовою одиницею *добро*) – мікрополе *благо* та 25 лексем, 86 сем (26% спільних з ключовою лексемою) – мікрополе *задоволення*.

Особливий погляд на проблему взаємодії добра та зла представлений в українському фольклорі. Так, в українському фольклорі *добро* та *зло* часто виступають як міфологічні персонажі *дуалістичних міфів*, які базуються на протиставленні двох символів – *корисних і шкідливих*. Між добром і злом постійно йде боротьба, яка, за народними переконаннями, повинна закінчитися перемогою добра.

Поняття *добро* в українській картині світу пов'язується з такими поняттями, як людина, розум, душа, тіло, серце.

Аксіологема *добро* усвідомлюється носіями конкретної мови насамперед через протиставлення з семіотичною антиномією *зло*. Ці морально-етичні концепти передусім виступають аксіологічними категоріями, які в традиційній народній культурі виражено у протиставленні сприятливих і несприятливих для колективу й індивідів явищ щастя / нещастя, вдачі / невдачі, свого / чужого, правди / неправди тощо.

Таким чином, можна стверджувати, що аксіологема *добро* є одним з ключових культурних концептів української картини світу, має великий семантичний обсяг та різнобічну мовну репрезентацію.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Арутюнова Н. Д. Типы языковых значений: оценка, событие, факт: [монографія] / Н. Д. Арутюнова. – М.: Наука, 1988. – 341 с.
2. Бойко Н. І. Українська експресивна лексика: семантичний, лексикографічний і функціональний аспекти: [монографія] / Н. І. Бойко. – Ніжин: Аспект-Поліграф, 2005. – 552 с.
3. Бубер М. Образы добра и зла / М. Бубер ; пер. с нем. // Два образа веры; [под ред. П. С. Гуревича, С. Я. Левит, С. В. Лёзова] – М. : Республика, 1995. – С. 125–156.
4. Вдовиченко Н. В. Про деякі особливості концепту *сором* в системі української лінгвоментальності / Н. В. Вдовиченко // Записки з українського мовознавства. – Вип.12. “Українська ментальність : діалог світів”. – Зб. наук. праць. – Одеса : Астропринт, 2003. – С. 197–204
5. Вдовиченко Н. В. Дослідження морально-етичних концептів у світовому та вітчизняному мовознавстві / Н. В. Вдовиченко // Слов'янський збірник. (Збірник наукових праць). – К.: Видавничий дім Дмитра Бураго, 2012. – Вип. 17. – Ч.2. – С. 27 – 33.
6. Вежбицкая А. Сопоставление культур через посредство лексики и прагматики / Анна Вежбицкая. – М., 2001. – 272 с.
7. Вендина Т. И. Средневековый человек в зеркале старославянского языка / Т. И. Вендина. – М.: Изд-во “Индрик”, 2002. – 335 с
8. Вольф Е.М. Оценочное значение и соотношение признаков *хорошо* / *плохо* / Е.М. Вольф // Вопросы языкознания. – 1986. – № 5. – С. 98–106.
9. Гайдай Г.А. Роль лексико-семантичного поля у відображенні картин світу // Ученые записки Таврического национального университета им. В.И. Вернадского. Серия: Философия. Культурология. Политология. Социология. – 2011. – Т.24 (63). – № 1-2. – С.317-324

10. Гак В.Г. Актантная структура грехов и добродетелей / В.Г. Гак // Логический анализ языка: Языки этики ; отв. ред. Н.Д. Арутюнова. Т.Е. Янко, Н.К. Рябцева. – М. : Языки русской культуры, 2000. – С. 90–97
11. Гримич М. Традиційний світогляд та етнопсихологічні константи українців: (Когнітивна антропологія) / М. Гримич. – К. : АТ “Віпол”, 2000. – 379 с.
12. Іваненко Н.В. Концепт добра у контексті філософії мови // Наукові записки. Серія Філологічні науки (мовознавство). – Кіровоград: РВЦ КДПУ ім. В.В.Винниченка, 2002. – Вип. 44. – С. 136-140.
13. Іваненко Н.В. Лексико-семантичне поле «добро» в українській та англійській мовах [Електронний ресурс]: дис. ... кандидата філолог. наук: 10.02.17 / Іваненко Н. В. – К., 2007. – Режим доступу: <http://avtoreferat.net/content/view/11487/66>
14. Кононенко В. І. Мова у контексті культури : [монографія] / В. І. Кононенко. – В. о. Прикарпат. нац. ун-т ім. В. Стефаника, Акад. пед. наук Укр. – К. ; Ів.-Фр. : Плай, 2008. – 392 с.
15. Космеда Т. А. Аксіологічні аспекти прагмалінгвістики: формування і розвиток категорії оцінки: [монографія] / Т. А. Космеда. – Львів: Вид-во ЛНУ ім. І. Франка, 2000. – 350 с.
16. Косенко О.С. Мовна картина світу [Електронний ресурс] / Косенко О.С. – 2010. – Режим доступу: http://www.nbu.gov.ua/portal/Soc_Gum/Fkzh/
17. Кульчицький О. Світовідчуття українця / О. Кульчицький // Українська душа: Збірник наукових праць. – К. : МП “Фенікс”, 1992. – С. 49 – 65.
18. Лисицька О.П. Концепти *добро* та *зло* в російській мовній картині світу: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.02 «Російська мова» / О.П. Лисицька. – Харків, 2001. – 18 с.

19. Пейчева О.М. Аксиологема *душа* в сербській лінгвокультурі / О. М. Пейчева // Слов'янський збірник : Зб. наук. праць. – Чернівці : Букрек, 2015. – Вип. 19. – С. 26 – 32.
20. Селіванова О. Сучасна лінгвістика : термінологічна енциклопедія / О. Селіванова – Полтава : Довкілля - К, 2006. – 716 с.
21. Степанов Ю.С. Концепты. Тонкая пленка цивилизации / Ю. Степанов. – М.: Языки славянских культур, 2007. – 248 с.
22. Українське народознавство : [навч. посіб.] ; [за ред. С. П. Павлюка; передмова М. Г. Жулинського]. – 3-тє вид., випр. – К. : Знання, 2006. – 568 с.
23. Уфимцева А. А. Роль лексики в познании человеком действительности и формировании языковой картины мира / А. А. Уфимцева // Роль человеческого фактора в языке: Язык и картина мира ; [отв. ред. Б. А. Серебренников]. – М. : Наука, 1988. – С. 108–140.
24. Храмова В. До проблеми української ментальності / В. Храмова // Українська душа : [зб. наук. праць] ; відп. ред. В. Храмова. – К. : Фенікс, 1992. – С. 3 – 35.

Словники

25. Бутенко Н. П. Словник асоціативних означень укр. мови / Н. П. Бутенко. – Львів : Вища школа, 1989. – 326 с.
26. Великий тлумачний словник сучасної української мови (з дод. і допов.); [уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел]. – К. : Ірпінь : ВТФ “Перун”. 2005. – 1728 с.
27. Караванський С. Й. Практичний словник синонімів української мови / С. Караванський ; [3-є вид., оправ. і доп.]. – Львів : Бак, 2008. – 512 с.
28. Мартінек С. В. Український асоціативний словник : У 2 т. – 2-е вид., стереотип. / С. В. Мартінек. – Львів : ПАІС. – 2008.
29. Новий тлумачний словник укр. м.: У 4-т. [вид. 2-е, випр. / укладачі: В. Яременко, О. Сліпушко]. – К. : Аконіт, 2008.

30. Савельєв В. П. Етика : короткий навчальний словник : терміни, поняття, персоналії / В. П. Савельєв. – Львів : Магнолія, 2007. – 279 с. – (Вища освіта в Україні).
31. Словарь української мови: У 4-х т. / НАН України Інститут української мови ; [Упоряд. з додатком власного матеріалу Б. Грінченко]. – Репринтне перевид. 1907–1909. – К. : Лексикон, 1996. – Т. 1 : А–Ж. – 496 с.;
32. Савельєв В. П. Етика : короткий навчальний словник : терміни, поняття, персоналії / В. П. Савельєв. – Львів : Магнолія, 2007. – 279 с. – (Вища освіта в Україні).
33. Словарь української мови: У 4-х т. / НАН України Інститут української мови ; [Упоряд. з додатком власного матеріалу Б. Грінченко]. – Репринтне перевид. 1907–1909. – К. : Лексикон, 1996. – Т. 1 : А–Ж. – 496 с.;
34. Словник української мови: У 11-ти т. / АН УРСР. Інститут мовознавства ім. О. О. Потебні ; [гол. ред. кол. І. К. Білодід]. – Київ : Наукова думка, 1970–1980.

Виконавця роботи
16.06.16.

